

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА*

Виповнилося 60 років Юрію Миколайовичу Малєєву, кандидату історичних наук, доценту кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка – відомому українському вченому, фахівцеві в галузі бронзового та раннього залізного віків.

Юрій народився 2 серпня 1941 р. у родині лікарів у м.Чернігові. Але вже через декілька днів був евакуйований з батьками останнім санітарним ешеленом, що йшов на схід. У 1946 р. батьки повернулись в Україну. Вони були направлені у щойно створений Тернопільський обласний госпіталь інвалідів Великої Вітчизняної війни, який розміщувався у м. Заліщики на Тернопільщині. Тут пройшли кращі дитячі та шкільні роки. З цим краєм на усе життя пов'язалася його творча доля.

Ще під час навчання у школі він захопився історією, був першим старостою краєзнавчого гуртка, члени якого приймали участь у формуванні збірки шкільного краєзнавчого музею, який сьогодні є державним. Тоді ж разом зі своїм учителем О.С.Турою, вивчаючи історію та збираючи матеріали для музею, ознайомився з багатьма пам'ятками Західного Поділля. Найбільше враження справила велика кам'яна гробниця, яку гуртківці розкопали біля с.Хартонівці. Не маючи досвіду проведення розкопок, усі деталі були старанно виміряні, замальовані та описані, а матеріали розкопок поступили до музею.

Через багато років вже після закінчення військової служби та вступу на історичних факультет Львівського університету він разом зі своїм викладачем відомим археологом І.К.Свешніковим повернувся на місце знахідки цієї гробниці, яку вони дослідили додатково. Завдяки ретельній фіксації перших розкопок вдалось повністю відновити усі особливості поховального обряду та конструкції гробниці, яка відносилась до багато в чому загадкової на той час культури кулястих амфор. Тоді ж разом з працівниками Тернопільського краєзнавчого музею І.П.Геретою та Є.В.Харитоновим ними була розкопана ще одна гробниця цієї культури біля с.Довге Тербовльського району. Обидві ці гробниці стали темою першої наукової роботи Ю.М.Малєєва, опублікованої згодом у академічному часописі «Археологія».

Археологічна практика після закінчення першого курсу проходила у селах Городок та Здовбиця під Рівне, де керівник практики І.К.Свешніков досліджував нещодавно відкриті ним пам'ятки культури шнурової кераміки, які згодом дали назви городоцькій та здовбицькій культурам. Романтика розкопок, творча атмосфера та дружні стосунки, які були властиві членам експедиції остаточно вирішили найважливіше у такому віці питання: ким бути? Наступні роки навчання були присвячені перш за все археології. Кожного літа свої канікули він проводив з лопатою у руках у археологічних експедиціях. Це були чудові пам'ятки бронзового віку, які І.К.Свешніков досліджував на Рівненщині. Під час їх дослідження пощастило познайомитись

* Передрук з видання: Старожитності Верхнього Придністров'я. Ювілейний збірник на честь 60-річчя Юрія Миколайовича Малєєва. – К.: Стилос, 2008. – С.7-10.

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

з пам'ятками Давньої Русі, прийняти участь у розкопках давньоруського літописного міста Муравиця. Наступного року археологічні стежки привели студента на розкопки тепер вже відомого ранньослов'янського поселення Зелений Гай на Дністрі, які тоді розпочав львівський археолог В.Д.Баран.

Бажання стати археологом ускладнювалось тим, що єдина у той час на Україні кафедра, яка готувала археологів була при Київському університеті. Тому з другого курсу пін почав клопотання про переведення до Київського університету. Нарешті згода прийняти його на навчання була одержана! Але це був вже останній курс навчання у Львівському університеті. Залишалось без зайвих клопотів написати дипломну роботу і одержати диплом спеціаліста. Та все ж таки любов до археології перемогла і він, погодившись на переведення, опинився на IV курсі Київського університету.

Якщо раніше він приймав участь у розкопках за власною ініціативою у період своїх канікул з метою вивчення різних типів пам'яток та оволодіння методикою археологічних досліджень, згідно з програмою навчання на кафедрі археології археологічна практика була обов'язковою. Він поїхав у чудове місце. Доцент кафедри археології Г.Г.Мезенцева розпочала у ті роки дослідження великого давньоруського міста Білгорода на р.Ірпінь, яке багато разів згадувалось у літописах. Вивчення цього міста визначили тему дипломної роботи про систему оборони та конструкції оборонних споруд літописного Білгорода, збудованих за часів князя Володимира.

Та у тому ж році після закінчення практики на залишок канікулярного часу він повертається на Дністер, де у м.Мельниця-Подільська І.К.Свешніков досліджував багатощарове поселення епохи пізньої бронзи. Крім стаціонарних розкопок, разом зі своїм учителем вони ходять по крутих берегах Дністра та його приток у пошуках нових археологічних пам'яток. У наступному мабуть саме вони визначили коло наукових інтересів та тематику майбутніх досліджень. Це було дуже важливим для становлення молодого спеціаліста-археолога та майбутнього викладача, оскільки формувались знання та навички у польових умовах розпізнання різних категорій пам'яток, які відносились до різноманітних епох та культур. Хоч в наступному учитель та учень працювали у різних містах, їх творчі стосунки та плідна співпраця продовжувались усе життя.

Пізніше, коли вже не було можливості надовго поїхати до іншої експедиції, він часто відвідував свого вчителя у день битви під Берестечком, на місці якої І.К.Свешніков багато років проводив видатні розкопки, хоч офіційна ідеологія забороняла вивчення козацької тематики.

Після закінчення Київського університету Юрій Малеев був залишений при кафедрі археології та музеєзнавства для роботи на посаді старшого лаборанта. Аспірантури з археології, у якій так хотілось продовжити навчання, у той час при українських університетах не було, тому з радістю було сприйнято сам факт, що випускника залишили для роботи при кафедрі. А як пишався батько, випускник медичного факультету університету Св.Володимира, для якого університет назавжди залишився храмом Науки, що тепер тут працюватиме його син! З дитячих років він розповідав синові про професорів цього університету, про творчу атмосферу, яка тут панувала. Глибоку пошану до своєї Alma mater він проніс через усе своє життя. Його цікавило, які саме дослідження та аналізи проводить його син як лаборант

на кафедрі археології з метою пізнання давньої історії.

Того ж літа на запрошення кафедри археології Лодзинського університету вдалось побувати у складі міжнародної археологічної експедиції на Гданському Помор'ї у Польщі. Тут під керівництвом доц. Є.Кмецинського проводились розкопки могильника римського часу. Була чудова нагода ознайомитись з іншими пам'ятками та організацією робіт. Особливу увагу привертала можливість практичного ознайомлення з методикою польових археологічних досліджень. Тоді ж познайомився з колегами з університетів інших країн, цікавився програмами навчання археології. Здавались відкритими усі шляхи для успішного зайняття наукою.

Та жодної лабораторії при кафедрі археології та музеєзнавства не було. Робота лаборанта виявилась не пов'язаною ні з лабораторними, ні з археологічними дослідженнями. Це була посада секретаря кафедри, в обов'язки якого входила уся бюрократична та організаційна робота, як і на усіх інших кафедрах гуманітарного профілю. Спілкуванням з археологією було проведення семінарських занять в усіх академічних групах, які він проводив на громадських засадах і які згодом навіть не були зараховані у педагогічний стаж. Віддушиною було те, що з дозволу завідувача кафедри Л.М.Славіна влітку все ж була можливість проводити власні польові дослідження, разом зі студентами історичного факультету, які проходили польову археологічну практику, розкопувати пам'ятки, пов'язані з обраною науковою темою. Правда, для цього треба було жертвувати власною відпусткою. А хотілось знайти час прийняти участь у розкопках пам'яток інших періодів, ознайомитись з їх особливостями та специфікою методики їх розкопок. Так влітку 1970 р. крім власних розкопок пощастило взяти участь у дослідженнях унікального поселення пізнього етапу трипільської культури у с.Жванець на Хмельниччині, які тоді проводила Т.Г.Мовша. Саме тоді тут вперше у трипільській культурі був відкритий великий гончарний центр.

З часом Юрій Малеев був обраний на посаду асистента, а потім і старшого викладача. Кожне літо він проводив зі студентами на археологічних розкопках. Це було романтичне життя у палатках у віддалених від населених пунктах місцях. Не було жодного транспорту чи засобу зв'язку. Не було навіть розкладачок. Інколи внаслідок затяжних дощів доводилось зі своїми спальними мішками проситись у сільську школу чи клуб. Слід висловити вдячність за гостинність жителям Передкарпаття, які завжди сприяли студентам.

Для власних занять залишався тільки вільний від роботи час. У ті роки навіть пропагувалось одержання освіти «без відриву від виробництва». Крім того, весною та осінню у вихідні дні впродовж багатьох років він проводив обстеження, а потім і розкопки городища літописного міста Василева, які розпочав на місці сучасного Василькова. До того часу про його місцезнаходження висловлювались різні думки. Тоді були відкриті та досліджені найкраще збережені до нашого часу унікальні оборонні споруди часу Володимира Святославовича. Нажаль, від укріплень «міста Володимира» у Києві до нашого часу не залишилось жодних слідів. Наслідки дослідження фортифікації давньоруського міста Василева були опубліковані ним до 1500-річчя Києва. Так зацікавленість давньоруською тематикою та набуті тут знання знадобились йому під час багаторічного дослідження літописного міста Ва-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

силею на р. Стугні та давньоруських городищ Подністров'я. Давньоруська тематика властива усім його дослідженням наступних років.

Від самого початку своєї професійної діяльності Юрій Малеев зосереджувався на проблемах культурного розвитку території Правобережної України за доби бронзи та ранньої залізної доби, зосереджуючись, зокрема на пам'ятках фракійського гальштату, систематичні дослідження яких він проводить з 1969 р. Цій тематиці була присвячена більшість його наукових праць та кандидатська дисертація. Усі ці роки він очолював Дністровську археологічну експедицію. Щорічно разом зі студентами проводив польові дослідження пам'яток Подністров'я на території Тернопільської, Чернівецької, Івано-Франківської та Хмельницької областей.

Першою розкопаною пам'яткою стало відкрите ним велике багатошарове поселення на тодішній околиці м. Заліщики на Тернопільщині. Поселення виявилось дуже складним для молодого спеціаліста, оскільки крім гальштатського містило культурні шари лінійно-стрічкової, трипільської, липицької та ранньослов'янських культур. Дослідженню цієї пам'ятки було присвячено три роки.

У 1972 році він приступив до досліджень вперше відкритих ним на території Прикарпаття пам'яток принципово нового типу – фракійських городищ. Це було велике наукове відкриття. Таке городище було відкрите та багато років досліджувалось біля с. Лисичники Заліщицького району. Тут над урвищами ріки Серет висотою до 200 м над поверхнею ріки розташоване найбільше городище передскіфського періоду. Навіть розмір його надійно укріпленої території площею 160 га говорить про важливість цього городища у час його функціонування. Дослідженню його оборонних укріплень, житлових споруд та великому святилищу ювіляр віддав багато років.

Городище цього ж періоду досліджувалось з 1976 р. у с. Кривче Борщівського району. Тут на площі 40 га відкриті житлові та опалювальні споруди та велика кількість речового матеріалу, що дав можливість широко подивитись на культуру, побут та господарську діяльність населення. Відкриті на городищі культові жіночі статуетки, разом з такими ж відкриттями у Румунії, увійшли у науку під власною назвою Кривче-Теляк.

Основна увага була зосереджена на вивченні передскіфського часу Подністров'я. У 1981 р. у Інституті археології АН УРСР у Києві була захищена дисертація «Історія племен Західного Поділля і Прикарпаття у кінці бронзового на початку залізного віків». В ній були систематизовані дані про археологічні дослідження цього історичного періоду за весь час вивчення, починаючи з часів Австро-Угорщини та підсумовані наслідки власних багаторічних археологічних досліджень.

Після захисту дисертації інтереси дослідника зосереджуються на цій ж території. Великий принципово новий матеріал дали розкопки тілопального могильника у с.Завалля у місці злиття Черемошу та Пруту. Культовий центр цього часу досліджувався у с.Бедриківці Заліщицького району. Досліджуючи гальштатські пам'ятки, він досі не полишає вивчення загадкових кам'яних гробниць культури кулястих амфор. Городище з потужними валами гальштатського та давньоруського часу досліджувалось ним на крутих берегах Дністра у с. Городниця на Івано-Франківщині. Інше городище тих же періодів було відкрите і досліджене ним біля с.Синьків (Богданівка) Тернопільської

обл. Поселення чорноліської культури передскіфського часу досліджувались у Чернівецькій та Хмельницькій областях. Велика увага була приділена вивченню скіфського періоду на Західному Поділлі. З цією метою був досліджений курган у с. Мишківці на Гусятинщині та курган зі складними дерев'яними конструкціями та великим кам'яним насипом у с. Зозулинці на Дністрі.

Зараз Ю.М.Малеєв є автором біля 200 наукових праць, більшість з яких пов'язана з дослідженням пам'яток передскіфського часу українського лісостепового Подністров'я. Досвідчений дослідник, який приділяє велику увагу методиці польової археології, понад 30 років вивчає пам'ятки гальштатської доби Поділля та Прикарпаття, що були тісно пов'язані з культурами Дунайського басейну. За ці роки були відкриті та досліджені не одна сотня поселень, городищ, могильників, культових та виробничих центрів широкого історичного діапазону. Про свої дослідження систематично робить доповіді на вітчизняних та міжнародних археологічних конференціях.

У 1986 р. за активну участь у Всесоюзній експедиції «Нево» («По шляху з варягів у греки») Географічним товариством АН УРСР був нагороджений медаллю М.Прежевальського.

Та основна увага доцента університету завжди звернута на підготовку майбутніх поколінь висококваліфікованих спеціалістів. Крім багаточисленних лекцій та семінарів, які займають основний академічний час доцента, цій же меті служить археологічна практика, під час якої студенти зі своїм наставником відкривають таємничі сторінки давньої історії рідного краю. Багато років під час зимових канікул разом зі своїми студентами знайомляться з археологічними матеріалами провідних музеїв Москви, Ленінграду, Львова, Ужгорода. Багато хто з студентів навіть після закінчення університету щорічно свій вільний літній час охоче проводить з лопатою в руках, щоб у цьому ж колективі відкривати нові загадкові пам'ятки Подністров'я. Крім спільної участі у польових археологічних дослідженнях він написав для студентів декілька посібників по методиці польової археології та «Словник археологічних термінів». Крім педагогічної діяльності у своїй Alma mater він виступав з лекціями у багатьох зарубіжних університетах, зокрема у Лодзинському університеті, практика у якому у студентські роки дуже знадобилась у власних розкопках. Стараннями колег з Ягеллонського (Краків), Люблінського, Познанського та Софійського університетів він одержав можливість ознайомитись з матеріалами по темі свого дослідження, які зберігаються у музеях Польщі та Болгарії.

9 серпня 2001 р. у приміщенні районного будинку народної творчості у м. Заліщики на Тернопільщині на пошану краянина, невтомного дослідника стародавньої історії Подністров'я Юрія Малеєва, була проведена конференція з нагоди його шестидесятиріччя. Конференція «Старожитності Верхнього Подністров'я» була організована Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм, Тернопільською обласною інспекцією охорони пам'ятників історії та культури, Заліщицькою райдержадміністрацією, Заліщицьким краєзнавчим музеєм та районною бібліотекою.

На конференції з великою доповіддю виступив ювіляр, який розповів про наслідки тридцятирічного дослідження пам'яток давньої історії Подністров'я, проведених очолюваною ним Дністровською археологічною експедицією Київського університету.

З великим зацікавленням були вислухані доповіді про нововідкриті археологічні пам'ятки Подністров'я. Про свої дослідження пам'яток Тернопільського Подністров'я розповів керівник Південно-Тернопільської археологічної експедиції Тернопільського обласного краєзнавчого музею Василь Олійник. Богдан Строцень ознайомив з досягненнями та завданнями роботи нещодавно створеної Тернопільської обласної комунальної інспекції охорони пам'ятників історії та культури. Про творчий доробок ювіляра говорили виставки його робіт відкриті у Тернопільському обласному та Заліщицькому краєзнавчому музеях.

Викликає захоплення, що протягом усього життя Юрій Малеев своїми творчими планами дослідника та почуттями громадянина нерозривно пов'язаний з Подністров'ям, Поділлям, Прикарпаттям, а більшість його бібліографічних позицій стосуються півдня Тернопільщини у різноманітні періоди його давньої історії. Це передусім докладні та вдумливі публікації одержаних під час розкопок матеріалів досліджень. Багато з них ще чекають свого опублікування.

Однак, його заслуги у вивченні давньої історії полягають не лише у проведенні польових досліджень. Він постійно підтримує творчі зв'язки з місцевими обласними музеями. Під час розкопок він вивчає колекції районних та сільських музеїв, надає їм методичну допомогу, знайомить з новітньою літературою з історії краю. Особливо тісні зв'язки постійно підтримує з Заліщицьким краєзнавчим музеєм, у створенні якого приймав участь ще у шкільні роки як перший староста історико-краєзнавчого гуртка та з яким на усе життя пов'язав свою творчість.

Тісні творчі зв'язки постійно підтримує з Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм. Перші розкопки чудової гробниці культури кулястих амфор провів з працівниками цього музею у с. Довге на Тербовельщині ще у 1964 р. і з тих пір ця співпраця завжди була плідною. Такою ж плідною та дружньою була постійна співпраця його дружини Валентини Федорівни з працівниками Тернопільського музею.

Відкриті та досліджувані ним археологічні пам'ятки завдяки їх публікації стають культурним надбанням нашого народу. Нажаль, а можливо на щастя, це розсудять в майбутньому, хронологічний діапазон пошуків ювіляра дуже широкий: від енеоліту до вивчення середньовічної народної скульптури та придністровської фортифікації часів Кримської війни. Поглиблене дослідження одного періоду, як правило, забирає час, якого так не вистачає для вивчення іншого. Проте, романтика наукового пошуку ювіляра не співпадала з «соціальним замовленням» на яке в усі часи орієнтуються чиновники від науки! Відтворенням історичної дійсності, збереженням і популяризацією культурно-історичних пам'яток народу ювіляр заслужив визнання колег.

Зараз Юрій Малеев сповнений ентузіазму та наснаги. Він завжди привітний і щирий з друзями, йому притаманні вдумливість, почуття оптимізму та гумору, доброзичлива іронія у ставленні до оточуючих та до себе. Його колеги та учні бажають йому міцного здоров'я та сповнення творчих задумів.